

STUTTGARTSKÉ VYZNÁNÍ VIN V PERSPEKTIVĚ STŘEDNÍ EVROPY

Jakub S. Trojan

DAS STUTTGARTER SCHULDBEKENNTNIS AUS MITTELEUROPAISCHER SICHT Dieser Beitrag würdigt die Bedeutung des Stuttgarter Schuldbekenntnisses (weiter StS), das im Oktober 1945 vom Rat der Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD) in Stuttgart verabschiedet wurde. Zunächst geht der Verfasser auf die Umstände der Entstehung des StS ein, das vom Rat der EKD anlässlich des Besuches einer ökumenischen Delegation ein Signal für die Ökumene sein sollte, daß die deutschen evangelischen Kirchen bereit sind, sich zur Schuld für das unendliche Leid, das Nazi-Deutschland über viele Völker und Länder gebracht hat, zu bekennen. Der Autor sieht im StS einen seelsorgerlichen Brief und ein prophetisches Wort. Im besonderen geht der Autor auf die befreiende Rolle des StS im Verhältnis von Tschechen und Deutschen nach dem 2. Weltkrieg ein, insbesondere auf den Besuch einer Delegation der EKD im Jahr 1955, bei dem Martin Niemöller, Gustav Heinemann, H.-J. Iwand u.a. mit einer Botschaft der Versöhnung nach Prag kamen. Der Autor beschreibt dann die positive Entwicklung der ökumenischen Beziehungen, die auch zur Versöhnung auf staatlicher Ebene beitrugen. Nach dem Jahr 1989 treten die tschechisch-deutschen Beziehungen in eine neue Phase, die auch auf tschechischer Seite neue Anstrengungen erfordern, z.B. in der Auseinandersetzung mit der Abschiebung der Deutschen aus der Tschechoslowakei nach dem 2. Weltkrieg, der sich die Evang. Kirche der Böhmisches Brüder mit einer Stellungnahme zur Aussiedlung der Sudetendeutschen gestellt hat. Im Schlußteil bewertet der Autor das StS als Dokument der Kirche, das auch in den öffentlichen Raum vorgedrungen ist. Er sieht in ihm einen Beleg für die Macht des ersten Schrittes, was auch im Blick auf die Zukunft von großer Bedeutung ist. Dieser Beitrag wurde zuerst als Vortrag im Rahmen einer Gedenkveranstaltung zum 50. Jahrestag des StS am 21. Oktober 1995 in Stuttgart gehalten.

Stuttgartské vyznání vin z října 1945 (dále SV) má svou vnitrospolečenskou a vnitrocírkevní dimenzi zasahující život válečné i poválečné generace poraženého Německa. Významně však ovlivnilo i vztahy a postoje k německým církvím a německému národu, zejména protestantů v padesátých letech v bývalé NDR a Československé republice. Text SV a okolnosti, za kterých byl představiteli tehdejší Evangelické církve v Německu (dále EKD) přijímán, vyrůstá z bytostné potřeby obnovit rozhovor s církvemi v ostatních evropských zemích, které patřily na stranu vítězů protihitlerovské koalice. Jde o vstřícné gesto vůči ekuméně, kterou tehdy reprezentovala jména, jako byl pozdější generální sekretář Světové rady církví (dále SRC) Visser't Hooft, Dr. Bell, biskup z Chichestru a další. Delegace vedená těmito muži

navštívila ve dnech 18. a 19. října 1945 představitele Rady EKD v Stuttgartu a vyslovila prosbu, aby němečtí evangelíci zaujali takové stanovisko k vlastní minulosti, aby mohly být položeny nové základy vzájemných styků a účinné ekumenické spolupráce. „Pomozte nám, abychom vám mohli pomoci“ řekne Visser't Hooft již v průběhu prvního setkání obou delegací. SV je pokusem učinit vyhlídky na pomoc těžce zkoušenému Německu v zemích vítězných mocností schůdnější právě tím, že vůdcové německých protestantských církví, k nimž patří na prvních místech zemský biskup D. Wurm, pastor M. Niemöller, generální superintendent Dr. Dibelius, Dr. Heinemann a další, vyznají v solidaritě s německým lidem a církvemi viny za své selhání v období nacismu. Stalo se tak formulacemi, že „(Němci) přinesli nesmírné utrpení mnoha národům a zemím... a že v minulosti nevyznávali statečněji, nemodlili se věrněji, nevěřili radostněji a nemilovali ještě horlivěji...“

Bylo by však naprosto scestné vyložit si SV jako účelově zaměřený dokument, jakkoli je tento rys pochopitelný v tehdejší situaci. Jak je zjevné z protokolů, které se zachovaly, účastníci na německé straně, zejména stuttgartský farář Asmussen a pastor Niemöller formulovali stanoviska, jež v základních důzazech byla diskutována v německé delegaci ještě před příchodem ekumenické návštěvy. *Ekumenický* ohled se tu ústrojně spojil s existenciální nouzí, do které byl katastrofou válečnou pohromou uvržen řadový křesťan i profesionální theolog. Pro církevní vedení a theologii tu nebylo jiného východiska, než formulovat duchovní předpoklady pro překonání této nouze.

SV se na dvou místech zmiňuje i o nutnosti nového počátku jak v životě německých církví, tak i v širší ekumenické pospolitosti evropské. Obojí je nemyslitelné bez zásadní orientace na Písmo svaté a na Ježíše Krista jako jediného Pána církve. Jen tak se církve vymaní z cizorodých a víru ohrožujících vlivů (nepřímá nárážka na ideologii tzv. německých křesťanů, Deutsche Christen) a dále nacionálně-šovinistické propagandy, které za Hitlera podléhaly další církevní kruhy a jimž se neubránila v určitých momentech, např. při kapitulaci Francie, ani nejstatečnější část evangelických křesťanů (Vyznávající církev, Bekennende Kirche). Tím nabývá SV závažnosti jako *theologický* dokument. Právě proto, že je koncipován ve chvíli všeobecné nouze a nejistoty, obrovských materiálních i duchovních ztrát, je SV zároveň také prvním krokem na dlouhé cestě nápravy, na kterou jsou německé církve v solidaritě se svým lidem volány. Tím se SV stává také v prvních měsících po nesmírné katastrofě stručným *pastýřským* listem, jenž chce napomoci v léčbě nejhlubších ran.

Čeští evangelíci se o SV, stejně tak jako o pozdějším Darmstadtském prohlášení (dále DP) a dění v německých církvích dovídají koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let ze zpráv zejména učitelů tehdejší Husovy a později Komenského bohoslovecké fakulty, (F. M. Dobiáš, J. M. Lochman, a zejména J. B. Souček a J. L. Hromádka). Jsou to ozvěny vesměs přejné, očekávající, že prostí údové německých protestantských církví přijmou poselství SV za své, porozumí mu jako pastýřské výzvě k hledání nových cest smíření, vnitrocírkevní obnovy, ekumenické spolupráce i odpovědnosti za život společnosti. Naposled jmenovaný důraz patří k těm, na které se v německém protestantismu tak často zapomínalo pod téměř uhrančivým vlivem špatně pochopeného luterského učení o dvou říších. Dualismus svět/církev anebo evangelium a zákon, vytvářel tak největší pokušení nestarat se o společenské problémy, jež, jak se falešně soudilo, jsou výhradní doménou státu.

Jak víme, v Německu samém se brzy ozvaly kritické až odmítavé hlasy vůči SV, protože údajně příliš jednostranně zdůrazňuje vinu Němců na válečné katastrofě a nebere v úvahu příkoří — jímž museli projít s mnohými oběťmi němečtí civilisté ať už při kobercových náletech na Hamburg, Drážďany a další německá města anebo při válečných operacích — které přinutilo miliony německých obyvatel opustit tradičně německá území v Polsku. K argumentům odmítajících SV přibyl i násilný poválečný odsun Němců z bývalého Československa. Avšak odmítavé stanovisko předjímalá výše zmíněná delegace EKD již v říjnu 1945 při svém jednání v Stuttgartu. Dlouho uvažovala o formulaci, která by v SV vedle sebe postavila vinu německého národa i vinu ostatních národů, ale po setkání s ekumenickou delegací od tohoto záměru upustila. Vysloužila si tak později nařčení, že zradila německé zájmy.

Znovu se potvrdilo, že každé vskutku prorocké slovo naráží na odpor, protože postihuje selhání jednotlivců, skupin, církve i národa u samotného kořene.

To, že němečtí evangeličtí křesťané vzali SV na sebe vinu za všechno zlé, co válka způsobila druhým národům a zemím, pomohlo ekumenické evropské reprezentaci při mnohých jednáních diplomaticko-politických i mezicírkevních připravit integraci Německa i německých církví do evropských institucí nejrůznějšího druhu. Na druhé straně zabránilo život natrvalo antiněmecký komplex, jakého jsme byli po první světové válce svědky např. na francouzské straně. Čelilo dále pocitu samospravedlnosti u vítězných národů západní Evropy, neboť přiznaná vina druhých indukuje nejučinněji sebezpyt vlastního provinění! Vedlo také záhy k smíření

tradičních rivalů na evropské politické a vojenské scéně, jakými byli Francouzi a Němci prakticky od roku 1870 (prusko-francouzská válka).

Nepřeceňuji význam jednoho prohlášení? Může vůbec církevní dokument sehrát ve velké politice takový význam? Jsem si vědom závažnosti takových a podobných otázek. Opírám své mínění o důvěru, že základy politických vztahů se rodí zvláště po velkých dějinných otřesech nejen z reflexe vedoucích politiků, majících jinak sklon opírat se čistě o osvědčené a mnohdy rutinní poznatky a postupy. K posunům v názorech politiků přispívají také sdílené zkušenosti občanů, informace, které přicházejí na stůl politiků zdola, prostřednictvím mnohých svědectví, zpráv i akcí, probíhajících spontánně na nejnižších občanských úrovních. Sem v poválečné Evropě patřily na prvním místě obnovované ekumenické vztahy, rostoucí možnosti cestování a především upevňování demokratických institucí. K mnohému dobrému přispěly i styky prostých zástupců měst a obcí přes hranice a právě mezi těmi, kdo ještě před krátkým časem proti sobě stáli jako vojáci znepřátelených armád. Byly to duchovní a na první pohled zdánlivě nepolitické pohyby v hlubině otřesených duší, jako je pokání, touha po obnovení společenství, které bylo přerváno, vůle k spolupráci a součinnosti, tak potřebné k překonání katastrofálního dědictví války, co vytvářelo duchovní podloží pro rozhodnutí, jichž se ujímali politici a státníci. A do této drobné práce mravní a duchovní, jež vytvářela nový ethos vztahů mezi národy, ústící v padesátých letech v založení Evropského společenství, zapadá SV jako jeden z drobných, ale důležitých příspěvků.

Jeho obnovnou moc jsme okusili i u nás v Čechách, v pražských a mimo-pražských sborech, když v roce 1955 k nám přijíždějí Martin Niemöller, Gustav Heinemann, H. J. Iwand a další s poselstvím smíření. Byli patrně jedni z prvních poslů poválečného Německa. S ním jsme totiž po dlouhé roky neměli takřka žádné styky. Dlouho po válce byla u nás odmítána německá kultura, o německém jazyku ani nemluvě. Na našich koncertních pódíích a jevištích se nehrál nejenom R. Wagner, ale v prvních letech snad ani Beethoven a Mozart. I pro mou generaci, která vstupovala do občanského života právě po roce 1945, bylo němectví spjato s tak temným zážitkem, že jsme se je snažili vypudit kamsi za hranice přípustitelného. Němec se stal prototypem provinění ve všech rovinách, v kterých K. Jaspers později uvažuje o fenoménu viny. Dnes, s odstupem mnoha desetiletí, rozpoznáváme za touto absolutní negací i úhybný manévr, jímž jsme chtěli tehdy zastřít vlastní selhání vůči německé menšině u nás. Tu jsme, opření o souhlas vítězných mocností, odsunuli z jejich domovů v naší zemi. Až na výjimky jsme nezkoumali řádnou soudní cestou podíl provinění jednot-

livého příslušníka této menšiny na rozpadu předválečného demokratického Československa. Princip kolektivní viny, tato nemravná právní zásada, ovládala naše samospravedlivé myslí, že jsme nebyli s to prohlédnout její osudovou zátěž pro další desetiletí. Této mravní hypotéky jsme se dosud nezbavili. Stává se jakýmsi negativním evergreenem, který teprve po sametové revoluci v listopadu dostává první trhliny, např. v prohlášení prezidenta V. Havla. Ještě dnes však spoluurčuje kroky mnohých na naší dnešní politické scéně.

Z kázání, proslovů a osobních setkání s německými bratřími jsme tehdy poprvé okusili osvobodivou moc evangelia, která, řečeno s Izaiášem „obnovuje stezky k sídlům“ (Iz 58, 12) anebo podle novozákonního textu hovoří o tom, že „V něm (tj. v Kristu) je náš mír. On dvojí spojil v jedno, když zbořil zeď, která rozděluje a působí svár.“ (Ef 2, 14). Přijali jsme napřaženou ruku k smíření a byli jsme německým bratřím vděční za to, že prolomili hradbu odcizení, která se mezi námi tyčila i mlčení, jež je provázelo. Bylo zřejmé, že jsou vedeni duchem, který našel výraz v SV i v dalších krocích, kterými se v Německu vydali tito muži i kruhy a bratrstva, jež stála pod jejich vlivem. Byl to počátek plodné spolupráce mezi našimi církvemi. Rozhojnily se vztahy zejména mezi jednotlivci a sbory u nás a v bývalé NDR. Tím byli také i tamní křesťané vyvazováni z izolace, do které byli politickými rozhodnutí obou německých vlád v padesátých letech vtaženi. Pro tyto bratry a sestry byla orientace na země střední a východní Evropy, k nimž byli zprvu nedostupností vycestovat na Západ připoutáni čistě vnějšně, příležitostí poznat hlouběji církev, kulturu a tradice národů, před nimiž měli právě Němci ještě do nedávna vztah, který stál ve službě onoho známého Drang nach Osten. Teď jsme se navzájem objevovali jako ti, kdo jsou spjati stejným osudem žít pod sovětskou kontrolou, v systému, který si tyto národy buď svobodně nevybrały (NDR, Polsko, Maďarsko, Rumunsko) anebo s ním zprvu spojovaly naprosto rozdílné představy právě díky svým demokratickým tradicím předválečným — což je případ Československa.

V sedmdesátých letech vyústily tyto vztahy, budované zdola nesčetnými kontakty, jež se rozhojňovaly díky demokratizačnímu pohybu tzv. československého jara stále intenzivněji zejména v období 1964—1969, v přijetí významných mezinárodně-politických dokumentů mezi naší Československou republikou a tehdejším západním Německem. V sedmdesátých letech se navazují diplomatické styky, tehdejší spolkový kancléř W. Brandt a zahraniční ministr W. Scheel přijíždějí do Prahy. V dopisu našemu tehdejšímu prezidentovi G. Husákovi jsme spolu s přítelem, Alfredem

Kocábem, farářem naší církve, vyjádřili přesvědčení, že to byla skupina německých křesťanů, „mezi nimiž byl mimo jiné i pastor M. Niemöller... a G. Heinemann, nynější spolkový prezident, kdo přispěla k tomu, že státníci mohli zasednout za jednací stůl a dospět k dohodě...“ Náš dopis pokračuje větami, které dotvrzují význam rozhodnutí, k němuž tito bratři dospěli již v prvních měsících po válce v SV: „...Přijeli proto, aby se pokusili zástupně za celý německý národ, hledající tehdy těžce orientaci v poválečném světě, o smíření s těmi, kdo se stali prvními oběťmi hitlerovského Německa. Tu se kladly základy nových vztahů jak mezi našimi církvemi, tak i národy...“

A v dopise tehdejšímu prezidentu G. Heinemannovi jsme společně napsali: „...Wir haben mit Erleichterungen und großer Hoffnung auf die Worte hingehört, damals noch als Studenten der Theologie, die Pastor Niemöller und Sie, sehr geehrter Herr Bundespräsident im kirchlichen Auftrag bei uns in Prag ausgesprochen haben. Es waren klare Worte der Buße und eine ausgestreckte Hand zur Versöhnung aller vergangenen und gegenwärtigen Feindschaft zum Trotz. Wir haben die Hand zur Versöhnung angenommen. Aufrichtig und mit frohem Herzen. ... Was nun die Politiker auf beiden Seiten nach langer mühevoller Arbeit auf Grund der Vorarbeit unzähliger Menschen und auch Institutionen geschaffen haben, erfüllt uns mit Zuversicht, da die Macht des Werkes Christi, die Macht seiner Versöhnung sich bis ins politische Leben durchzusetzen vermag.“

Zatímco náš prezident G. Husák nechal náš dopis bez odpovědi, Gustav Heinemann nám v lednu 1974 mj. píše: „...Auch ich erinnere meinen Aufenthalt in Prag im Jahre 1955 aufs beste. Die damalige Begegnung war für mich außerordentlich eindrucksvoll. ...Echten Frieden kann es ja nur geben, wenn die Menschen unserer Völker sich begegnen und kennenlernen. Solcher Austausch aller Gruppen der Gesellschaft hüben und drüben wäre ein wesentlicher Beitrag für eine friedliche Ordnung in Europa...“

Po zbytek sedmdesátých let a po celá léta osmdesátá až do listopadové revoluce 1989 jsme u nás v ekumenických vztazích mezi německými a našimi sbory žili z ducha SV a DP i postojů, které byly nesený jejich duchem. Avšak teprve po roce 1989 jsme si uvědomili, že česko-německé vztahy vyžadují i v širším kontextu politickém nový impuls, který by vyšel z naší strany. V posledních letech se česká veřejnost vlastně poprvé po dlouhých desetiletích musí vyrovnávat se skutečností, že jsme vůči německé menšině, která v našem prostoru žila po staletí, použili násilí a provinili se proti vlastním demokratickým tradicím a morálně-právním zásadám, které je spoluvytvářejí. To vyžaduje sestup pod povrch nálad a klišé, která se uhnízдила v duši průměrného českého občana i politických špiček. Před

českou společností stojí náročná cesta. V dokumentu, který vydala nedávno synodní rada českokobratrské církve evangelické k problematice vysídlení sudetských Němců se na závěr píše: „Vědomi si, že taková cesta je dlouhá a obestavená zástupy těch, kteří se ještě dnes nechťejí vzdát ducha nacionalismu (často spjatého s fašistickou a komunistickou nostalgií), apelujeme zde na ty, kteří naopak chtějí společně zachovat křesťanského ducha (vyznavače různých konfesí), ale stejně tak i na ostatní lidi. Chceme být k onomu budování připraveni, a proto žádáme o odpuštění za to, čím jsme se vskutku provinili, a jsme připraveni odpustit těm, kteří se provinili na nás...“

Na závěr zamyšlení nad významem SV chci zdůraznit momenty, jejichž *aktuálnost* vystupuje do popředí:

1) SV je dokumentem církve. A přece je zároveň hlasem, který proniká do prostoru, v němž se formuje veřejné mínění. A odtud posléze i do oblasti politických a diplomatických rozhodnutí. Tím se znovu potvrzuje, že lidské slovo, které důvěřuje Božímu slovu o smíření, může položit základy pro nové vztahy tam, kde se staré zhroutily. SV významně přispělo k poznání, že zvěst evangelia platí celému světu. Je nástrojem jeho obnovy, překonává odcizení jak mezi jednotlivci, skupinami v církvích, tak i mezi národy. Tím je znovu manifestována univerzalita Boží zvěsti o smířícím díle Ježíše Krista.

2) SV Je zvěstí o moci prvního kroku, který se odvažuje k soudu nad sebou. Tím rozráží ztuhlé a normálními prostředky politiky a diplomacie neprorazitelné hradby odcizení a samospravedlivosti. Mít odvahu k vyznání vlastních vin a solidárně na sebe vzít vinu druhých je osvobodivým činem, který umožňuje dialog. Tváří v tvář na sebe žalujícím je každé lidské srdce vystaveno tlaku tak mocnému, že vhání lhostejnou až cynickou nadřazenost ke kritické mezi: Za ní se těm, kdo se takovému vyznání otevřou, nabízí setkání s druhými na rovině netušených možností vlastní sebeobnovy. A naopak pro ty, kdo podlehnou setrvačné síle starého nepřátelství, bytostně ohrožení vlastní existence.

3) Jsem přesvědčen, že SV v nespočitatelných, drobných i nápadnějších obměnách působilo i působí podnes jako kvas v ekumenické spolupráci církví, sborů i jednotlivců v Německu i u nás. Jeho stopy i ovoce, které přineslo, patří k těm nástrojům obnovy, kterých bude zapotřebí i při vytváření vzájemných vztahů mezi Čechy a Němci v nejbližší budoucnosti. I zde se ukazuje, že argumenty právní, historické, politické mají jen relativní platnost. Boží nabídka smíření je však absolutní.